עשה עצמך מת

"היכולת לחקור את העולם דרך תצפיות אמפיריות ולהסיק מסקנות לגבי טבע המציאות שינתה ללא היכר את יכולתנו לחוות את העולם סביבנו." בר ירושלמי על מדע ואמנות בתערוכה States of mind: the Tracing of edge consciousness - Mind, Edge, Consciousness, בלונדון וולקאם באוסף אלה בימים שמוצגת.

ביקורת מאת בר ירושלמי מרץ 13, 2016

שוואסנה1 (shavasana), או בכינויה ״תנוחת המת״, היא תנוחת יוגה בה אדם שוכב על גבו, רגליו פשוקות קלות, ידיו פרושות משני צידי הגוף, וכפות הידיים מופנות כלפי מעלה. לתרגל שוואסנה משמעו להיות בסטטיות מוחלטת בה התנועה היחידה היא תנועת המודעות על פני הגוף. אין זה מפליא שמתרגלי יוגה רבים רואים בתנוחה את החשובה ביותר בלקסיקון התנוחות, מאחר שהיא מגלמת את הרצון לחבור אל המוות, להשתחרר מכבלי הגוף הפיזי ולהיוולד מחדש כתודעה עצמאית.

היכולת לחקות את המוות הייתה תמיד ועודנה מהווה נושא המעורר שילוב של פליאה ואי נחת בקרב בני אנוש. כיצורים תבוניים אנו נרתעים מן המחשבה שהתודעה עלולה להשתנות ואף להיעלם. מצבים אמביוולנטיים כגון חלימה או נטילת חומרים משני תודעה מהווים מושא לסקרנות תמידית. אי הוודאות לגבי מציאותה של התודעה מלווה במחלוקות רבות באשר לטבעה והיא חלק בלתי נפרד מהתפתחות המדע והפילוסופיה המודרניים.

imageserv.jpeg

[1]הצטברות של פלאק אלצהיימר – 4245
מורשת קחאל. מכון קחאל (CSIC). מדריד. מוצג בתערוכה " the Tracing :Mind of States וולקאם אוסף ,"Edges of Consciousnes

- פרנסיס קריק (Crick, 1916-2004), ביולוג ונוירולוג, מחלוצי המחקר בתחום התודעה הידוע בעיקר כאחד ממגלי ה D.N.A, בספרו טוען ש"הרעיון ש'אתה', על כל שמחותיך וכאביך, זיכרונותיך ומטרותיך, זהותך העצמית ויכולת הבחירה שלך אינך, לא יותר מאשר התנהגות של אוסף עצום של תאי עצבים והמולקולות הנלוות אליהם."[3]

קריק, שנפטר ב-2004, מעולם לא סיים את מחקרו, אך השאלות שהגה נותרו מרחפות באוויר. התודעה, על מורכבותה, נותרה מסתורין בלתי ניתן לפענוח. הפילוסוף דיוויד צ'למרס (Chalmers), היטיב לנסח את קושי הבעיה בדיבור על התודעה כאשר קרא לה "הבעיה הקשה". על פי צ'למרס, חקר התודעה החל רק בשנות ה-80 של המאה ה-20, כאשר חוקרי מוח ופיזיקאים החלו לחקור באופן ישיר שאלה קיומית זו שעד כה הייתה מנת חלקן של הפסיכולוגיה והפילוסופיה. ואכן, המדע היום יודע לנתח מודל של המוח ולזהות תגובות תודעתיות עצביות, אך כל שניתן ללמוד מכך הוא לזהות כיצד התודעה חשה. החומר האפור עדיין לא הסגיר סודותיו.

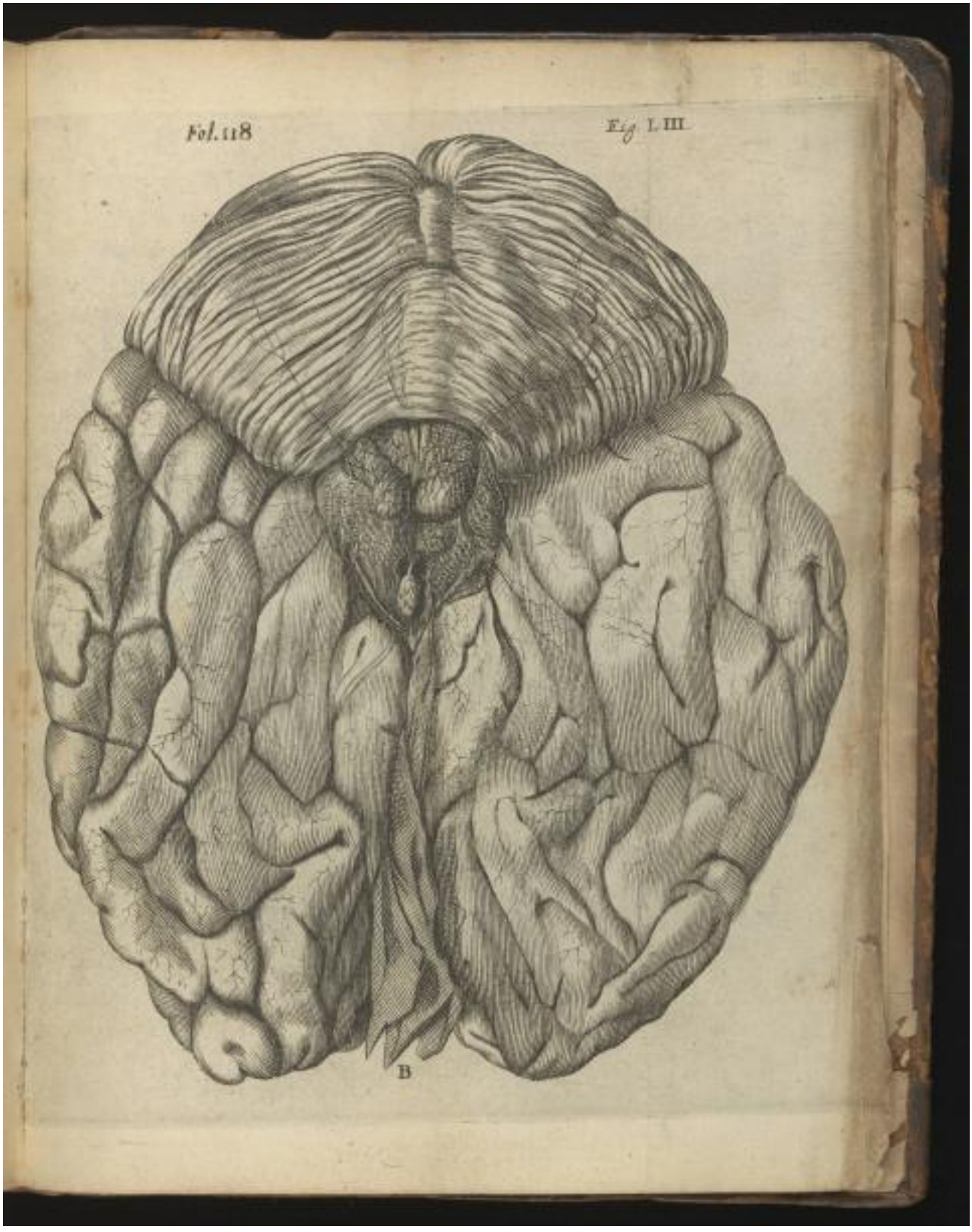
התערוכה mind of States: the Tracing consciousness of edge, שמוצגת בימים אלה באוסף וולקאם [2] חמקמקה תודעה אותה אל זרקור מפנה, בלונדון (Wellcome Trust Collection).

משחקים של בין לבין

מאז שאנטוני ואן לֵוונהוק (Leeuwenhoek van), מדען וסוחר בדים הולנדי, צפה לראשונה ביצורים קטנטנים תחת המיקרוסקופ שלו, בשנת 1672, התקיימה האשליה שאין דבר שהמדע אינו יכול לראות. כפי שניסח זאת ד"ר אלן בייטס

50-ה ״בשנות :חודשים מספר לפני עמו שערכתי בשיחה ,UCL באוניברסיטת הרפואה של להיסטוריה פרופסור ,(Bates) הגיע אלינו למעבדה לראשונה המיקרוסקופ האלקטרוני4, ופתאום נדמה היה שאין דבר בעולם שנסתכל עליו ולא יגלה את סודותיו.״ האמונה שאם רק נביט מספיק קרוב תתגלה אמת מופלאה עדיין מושרשת במדעי הרפואה היום.

[3] imageserv (1).jpeg

[4]רנה דקארט. מבט על החלק האחורי של המוח המראה את בלוטת האצטרובל

ואכן, אוסף וולקאם חושף בפנינו כמה פריטים מרתקים מראשית ימי מחקר המוח: רישומי תאי עצב של סנטיאגו רמון אי קחאל (Cajal y Ramón, 1852-1934), מחלוצי מחקר המוח, לצד רישום מוח אנושי מאת רנה דקארט (René Descartes, 1596-1650), אשר שונים מחומרים נוצרו הנפשי והעולם החומרי שהעולם האמין אשר הצרפתי הפילוסוף, מתחברים דרך בלוטת האצטרובל הממוקמת במרכז המוח.

עבור מדעני המאות הקודמות, פשיטת מרפקים ואוסף סכיני מנתחים היו סימן היכר למתודולוגית חיפוש מתמדת, ניסיון לגלות את התודעה אי שם בינות לקפלי הרקמות ותאי העצב.
פריט מעניין נוסף הוא אוסף תצלומים מאת איש הקצונה הצרפתי לואיס דארג׳ה (Darget). דארג׳ה, מדען חובב וספיריטואליסט נלהב, נהג לערוך ניסויים בעזרת לוחות צילום שאותם הניח על מצחם של מטופליו. התצלומים המפותחים, שלרוב נראים כאוסף של כתמי רורשאך מופשטים, היוו בסיס למחקרו של של דארג׳ה, שהאמין שהם למעשה הטבעת מחשבותיהם של המטופלים על גבי לוח הצילום. משפטים מלווים כמו ״הצילום נעשה ע״י הנחת לוח הצילום על גבי מצחה של גברת דארג׳ה בעת שישנה״ לא רק חושפים טפח מחייהם הפרטיים של דארג׳ה ואשתו (שקרוב לוודאי בילתה זמן רב תחת לוחות הצילום של בעלה), אלא שהם גם מספקים הצצה מעניינת על הקשר בין מדע לצילום בימיו הראשונים, כמו גם על האופן שבו המצאת מכשיר הרנטגן וגילוי הרדיואקטיביות, היוו מוקד השראה לניסויים פואטיים מסוג זה.

אחת התיאוריות המעניינות בתחום חקר התודעה כיום נקראת פאן-פסיכיזם[5] דבר שלכל טוענת והיא ,(Pan-psychism) בעולם יש תודעה משלו. מדען המוח ג׳וליו טונוני (Tononi) הציג בשנת 2012 נוסחה מתמטית בשם PHI[6]המנסה למדוד כמה אינפורמציה עוברת ברגע נתון במוח, וקישר אותה לפוטנציאל המודעות של צורות חיים שונות ביחס לרמת המורכבות של מוחן. התאוריה של טונוני אמנם חדשה אך הרעיון המטפיזי מאחוריה מסתובב כבר כמה מאות שנים. החיפוש המדעי אחר התודעה קשור בקשר הדוק עם עליית תנועות ספיריטואליסטיות במאה ה-19, אשר הושפעו בתורן מתיאוריות מדעיות שונות.

תופעת ההליכה מתוך חלום, המכונה לעתים ״מחלת הירח״, היוותה מקור עשיר להסברים מגוונים שנעו מהשתלטות שדים על גוף החולם ועד תיאוריות פסיכולוגיות על רגשות טינה כנגד דמות האב. חידת ההולך בשנתו הולידה לא מעט סרטי אימה, כמו גם כמה פריצות מדעיות. דוגמה מפורסמת הינה ד"ר פרנץ מזמר (Mesmer), רופא גרמני אשר הגה את תיאורית המגנטיות החייתית (Magnetism Animal) - האמונה שלכל צורת חיים יש שדה כוח בלתי נראה, שאותו ניתן לרתום ולהשתמש בו על מנת לרפא אחרים. התאוריה שימשה בסיס לטכניקה בשם ״סהרוריות מלאכותית״. לימים תהפוך טכניקה זו לאחת מאבני הבניין של הפסיכואנליזה ותיקרא היפנוזה, שבה המטפל מכניס את המטופל לטראנס וגורם לו לעשות כרצונו.

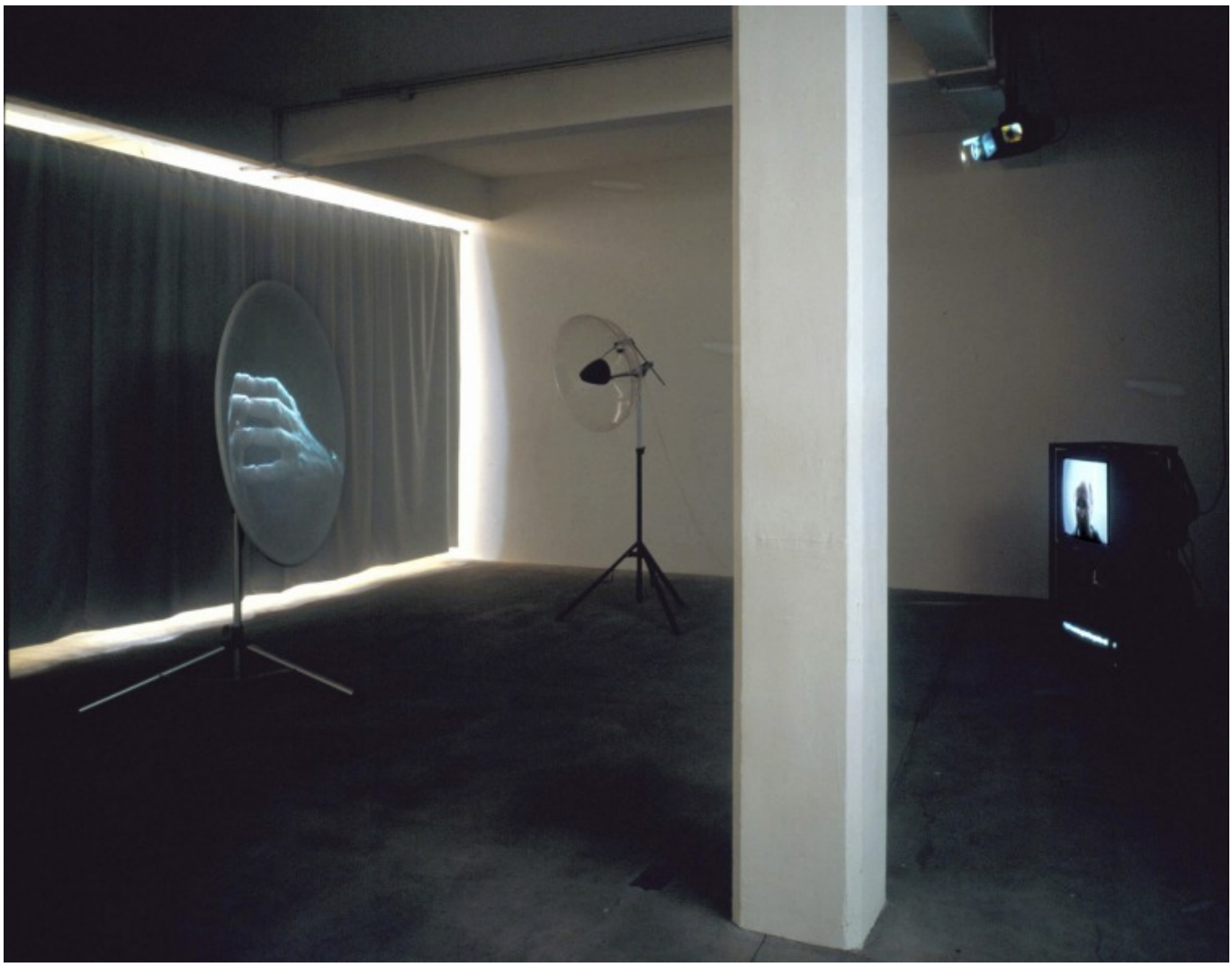
[5] imageserv (2).jpeg

[6]גושקה מאקוגה. סהרורי
2006. באדיבות האמנית וקייט מקגארי, לונדון

אחת העבודות הבולטות בהקשר זה היא פסלה של האמנית גושקה מקוגה (Macuga) בשם *הסהרורי* (״Somnambulist״). העבודה היא מחווה לסרט האילם ״הקבינט של דוקטור קליגרי״, יצירת מופת של הקולנוע האקספרסיבי הגרמני משנת 1920, מאת הבמאי רוברט וינה (Wiene). הסרט מגולל את סיפורו של מהפנט פסיכוטי המשתמש בכוחו על מנת להשתלט על גופו של עלם צעיר ולבצע סדרה של רציחות. מקוגה יצרה העתק עשוי עץ של אותו צעיר, קורבן ההיפנוזה מסרטו של וינה. הסהרורי של מקוגה שוכב על גבו, עיניו עצומות והוא לבוש שחורים. פניו צבועים בצבעי שחור ולבן, כמו האיפור ששימש את הבמאי ליצירת תחושה אקספרסיבית בשחקניו. הפנים הצבועים נדמים כמסיכת מוות טקסית. העלם הצעיר נראה כשהוא ממתין להוראותיו של ד"ר קליגרי, כבול בין שינה למוות. האמנית מקימה לתחייה את המורבידיות המיתולוגית של ה״ישן לעד״. מבט מקרוב מגלה את גילופי העץ הדקים שחושפים את המכניקה העדינה הנחבאת תחת מסיכת האיפור, והופכים את הדמות בשר ודם לאייקון טקסי הממתין לשימוש בו.

[7] imageserv (4).jpeg

[8]אימוג'ן סטידוורת'י, לחישה שנשמעה
2003. באדיבות האמנית, הגלריה של מאט, לונדון וגלריה אקינצ'י, אמסטרדם

חלקה האחרון של התערוכה, אולי החלק המעניין ביותר, עוסק באופן שבו פגיעות פיזיות או נפשיות משפיעות על התודעה. בעבודת המיצב של האמנית אימוג'ן סטידוורת'י (Stidworthy),*לחישה שנשמעה*(״Heard Whisper The״) מ-2003, היא מציבה שתי הקלטות קול, האחת של בנה, סוורין, הנמצא בשלביה המוקדמים של רכישת שפה, והשנייה של טוני, אשר שבץ מוחי גרם לפגיעה באזורי השפה במוחו והוא נמצא בתהליכי למידת הדיבור מחדש . במיצב, שניהם קוראים בקול קטע מתוך ״המסע אל בטן האדמה״ מאת ז׳ול ורן, בו הדמות הראשית מתעוררת מאיבוד הכרה בתוך מבוך של מחילות תת קרקעיות.

[9] imageserv (3).jpeg

[10]אימוג'ן סטידוורת'י, לחישה שנשמעה
2003. באדיבות האמנית, הגלריה של מאט, לונדון וגלריה אקינצ'י, אמסטרדם

הזיכרון הגולמי של השפה מתעורר אצל שתי הדמויות: בנה של האמנית, אשר נתקל בקושי הראשוני בכניסה אל תוך עולם מקודד של מילים, ולעומתו טוני, שכמו אורפיאוס החוזר מן השכחה נאבק בצורך לומר את שהוא כבר יודע, אך מנוע מלבטא. החיבור בין שני הדוברים יוצר תמונה קולית של גמגומים וניסיונות כושלים, הנעים סביב הניסיון ליצור את המילה השלמה.
התערוכה מסתיימת בשני סרטים של איה בן רון. בראשון, ״Treatment under Still״ מ-2005, היא בוחרת לצלם מטופלים בזמן תהליך ההרדמה לפני ניתוח. המצלמה מלווה את פניהם של המצולמים כשהם נעים ממצב עירות למצב של חוסר הכרה, לשונותיהם מזדרבבות לצידי הפה וגלגלי העיניים צפים כלפי מעלה. כצופים העומדים מעבר לקיר זכוכית, אנו משמשים כעדים לרגע האבדה, בו הגוף מפסיק לתפקד ועובר לידיהם הקליניות של אחיות ומכונות הנשמה.

[11] Aya Ben Ron, Still Under Treatment, 530min, DV, 2005 (2).jpg

[12]איה בן רון. וידאו סטיל מתוך Treatment under Still
2005

העיסוק במצבי קיצון נפשיים ממשיך עם סרטה השני של בן רון,*משמרת* ("Shift", 2009-2011) , חיי אחר עוקבת היא בו היום-יום של מטופלים הנמצאים במצב "צמח" במרכז הרפואי-שיקומי רעות שבתל אביב. היא עוקבת אחר חייהם של המטופלים, משפחותיהם ועובדי בית החולים. נקודת מבטה נמצאת לרוב בקצה החדר, מביטה על הנעשה כצופה שקטה אל תוך האינטימיות האמביוולנטית של אלה הנתונים תמיד לחסדם של אחרים. פעולות פשוטות כגון האכלה, השכבה או הקמה הופכות להיות מאבקים הרואיים יום-יומיים. קשה שלא לחוש חמלה אל מול מבטם הפיכח, מודעותם הכלואה בגוף שאינו מתפקד. הסרט מסתיים בראיון עם רפרופסור יחיאל בר-אילן, חוקר אתיקה רפואית מאוניברסיטת תל-אביב, המתדיין על משמעות חיי המטופלים שלו, הנמצאים במצב גופני שאינו מאפשר להם לקבל החלטות על חייהם. ״מי אנו שנחליט מי סובל ומי לא, מי ימות ומי יחיה?״ הוא טוען בקרירות אופיינית לרופאים.

על אי הידיעה

המהפכה המדעית שהחלה במאות ה-16 וה-17 הציגה לאדם כלים ויכולות שלא היו ברשותו עד אז. האפשרות לחקור את העולם דרך תצפיות אמפיריות ולהסיק מסקנות לגבי טבע המציאות שינתה ללא היכר את יכולתנו לחוות את העולם סביבנו. מיקרוסקופים אלקטרוניים וסורקי M.A.R מסוגלים לייצר תמונות מרהיבות של עולמות בלתי נראים, אך גם הם בתורם אינם מסוגלים להתבונן מעבר לחומר.

בסרטו הנשכח של ארנו דפלשאן (Desplechin)*הזקיף* סטודנט של סיפורו מגולל 1992 משנת (״The Sentinel") לרפואה משפטית אשר יום אחד, לאחר התעמתות עם איש זר ברכבת ומעקב של משטרת הגבולות, מוצא במזוודתו ראש אנושי מצומק. נרגש ומוקסם ממציאתו, הוא פותח בחקירה בניסיון לגלות את זהות האיש שלו שייך הראש. הסטודנט הצעיר נשאר במעבדתו בשעות הלילה המאוחרות בניסיון להוט לגלות את סודותיו של הראש. הוא מבתר את הראש הכרות, שכבה

אחר שכבה, עד שלא נותר דבר מלבד פיסות של רקמה אנושית. החקירה מגיעה למבוי סתום, אוסף חסר משמעות של בשר ועצמות.

סרטו של דפלשאן עשוי להיות מטפורה טובה לסיכום תערוכה זו, שכל כולה שיטוט סביב פינה נעלמה. אוסף וולקאם, שחרת על דגלו את הקשר בין מדע ואמנות, בחר להעמיד תערוכה שבה התסכול הנובע מאי הידיעה הוא נקודת המוצא האוצרותית. זהו תרגיל בהתבוננות באזורי חיכוך בהכרה האנושית, אזורי הדמדומים בהם צעיף המודעות הנו דק ביותר.

States of mind: Tracing the edge of conciousness [13] מוצגת באוסף וולקאם עד ה-14 באוקטובר 2016 [13]

1. מסנסקריט: Shava משמעה גופה ו-Asana משמעה תנוחה או ישיבה
2. Francis Crick, The Astonishing Hypothesis: The Scientific Search For The Soul. Scribner reprint edition. 1995. ISBN 0-684-80158-2.
3. התרגום מאנגלית שלי, ב.י.
4. מיקרוסקופ המסוגל להגדיל עצמים באופן משמעותי ביחס למיקרוסקופ רגיל על ידי שימוש באלומת אלקטרונים ממוקדת אשר סורקת את העצם הנחקר. הטכנולוגיה נכנסה לשימוש החל משנות ה-40 של המאה ה-20.
5. מיוונית: Pan שמשמעו ״הכל״, או ״השלם״ ו-Psyche שמשמעו ״נפש״, או ״מוח״
6. Tononi, G. (2012). PHI: A Voyage from the Brain to the Soul. Pantheon Books.

Source URL: https://tohumagazine.com/he/article/%D7%A2%D7%A9%D7%94-%D7%A2%D7%A6%D7%9E%D7%9A-%D7%9E%D7%AA

Links
[1] https://tohumagazine.com/sites/default/files/imageserv_0.jpeg
[2] https://wellcomecollection.org/
[3] https://tohumagazine.com/he/file/imageserv-1jpeg-1
[4] https://tohumagazine.com/sites/default/files/imageserv%20%281%29_1.jpeg
[5] https://tohumagazine.com/he/file/imageserv-2jpeg-2
[6] https://tohumagazine.com/sites/default/files/imageserv%20%282%29_2.jpeg
[7] https://tohumagazine.com/he/file/imageserv-4jpeg-0
[8] https://tohumagazine.com/sites/default/files/imageserv%20%284%29_0.jpeg
[9] https://tohumagazine.com/he/file/imageserv-3jpeg
[10] https://tohumagazine.com/sites/default/files/imageserv%20%283%29.jpeg
[11] https://tohumagazine.com/he/file/aya-ben-ron-still-under-treatment-530min-dv-2005-2jpg
[12] https://tohumagazine.com/sites/default/files/Aya%20Ben%20Ron%2C%20Still%20Under%20Treatment%2C%20530min%2C%20DV%2C%202005%20%282%29.jpg
[13] https://wellcomecollection.org/exhibitions/states-mind-tracing-edges-consciousness